

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ” КАФЕДРАСИ

КУРС ИШИ

Мавзу: Давал хом ашё билан боғлиқ операцияларни ҳисобда акс эттириш

Бажарди: Раҳимиов А. ҲБА-75

Илмий раҳбар: к.ўқ. Ғаниев З.

Кириш

1. Давал хом ашё билан боғлиқ операцияларнинг ҳуқуқий асослари
2. Давал хом ашёси билан боғлиқ операцияларни давалга берувчидаги ҳисоби
3. Давал хом ашёси билан боғлиқ операцияларни қайта ишловчидаги ҳисоби

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш

Хозирда амалиётда хўжалик юритувчи субъект хом ашёсини ёки материални унга эгалик қилиш ҳуқуқини сақлаб қолган ҳолда бошқа хўжалик юритувчи субъектга қайта ишлашга бериш операциялари тез-тез учраб туради. Бу жараёнда қайта ишлашга берилган хом ашё рус тилида «давальческое сирье» деб номланади. Албатта, бу бухгалтерия ҳисобини юритишда ишлатиладиган махсус термин (атама) бўлгани учун рус тилида умум- қабул қилинган сўзлар луғатида деярли учрамайди. Шу сабабли мазкур термин бухгалтерия ва унга турдош соҳалардаги мутахассисларга қулай ҳамда китобхон ўқувчиларнинг тушуниши осон бўлиши учун уни ўзбек тилида шартли равишда «давал» сўзи билан аташни мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик. Баъзи ҳужжатларда ушбу атама «қайта ишлашга берилган хом ашё» деб ҳам ишлатилиши мумкин.

Кўпгина корхоналар ўзининг ишлаб чиқариш фаолияти билан боғлиқ харажатларини оптимал ҳолатга келтиришга интилишади ва бунинг кўпроқ оммавийлашган усули бўлиб пудрат шартномаси тузиш ҳисобланади, яъни хом ашё ва материалларни қайта ишлашга ва (ёки) улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга давал шартномаси асосида бериш ҳисобланади. Бу ҳолатда қайта ишловчи корхона давалга берувчидан хом ашё ва материалларни олади, ўзининг ишлаб чиқариш қуввати билан қайта ишлайди, олинган тайёр маҳсулотни давалга берувчига қайтариб беради.

Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга бериш шартномасининг асосий хусусияти шундан иборатки, давалга берувчи (хом ашё ва материалларни қайта ишлашга берувчи корхона) нафақат тайёр маҳсулотни тасарруф қилади, балки бирламчи хом ашё (материаллар) ва чиқиндиларга эгалик ҳуқуқини ҳам сақлаб қолади. Қайта ишловчи фақат хом ашё (материаллар)ни қайта ишлайди ва тайёр маҳсулотларни давалга берувчига қайтариб беради. Бундай шартноманинг имтиёзлари ўз-ўзидан кўриниб турибди. Агар қандайдир бир маҳсулот ишлаб чиқаришга қарор қилинган бўлса, лекин ишлаб чиқариш қуввати етмаса, тегишли асбоб-ускуналарни сотиб олишга эса вақт ҳам, пул маблағлари ҳам йўқ бўлса, бундай ҳолатдан чиқиб кетишнинг фақат бир йўл қолади, бу ҳам бўлса қайта ишловчига тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришини буюртма бериш. Бу ўз навбатида қайта ишловчига ҳам қулай, у ишлаб чиқарилган маҳсулотни кимга ва қандай сотиш кераклиги тўғрисида бош қотирмайди.

1. Давал хом ашё билан боғлиқ операцияларнинг ҳуқуқий асослари

Давал хом ашё деб номланадиган операцияларнинг умумий қоидаси қуйидагича. Маълум бир маҳсулотни сотиб олишни мақсад қилган ташкилот уни ишлаб чиқариш учун материалларни сотиб олади ва тегишли маҳсулот ишлаб чиқарувчи ташкилотга ушбу материаллардан керакли маҳсулотини ишлаб чиқаришга буюртма беради.

Давал хом ашё термини бу фақат бухгалтерия ҳисоби термини ҳисобланади. Фуқаролик қонунчилиги нуқтаи назаридан қараганда давал хом ашё билан боғлиқ операциялар пудрат шартномаларининг бир тури ҳисобланади. Бунда давалга берувчи ва қайта ишловчи ўртасида товар-моддий захираларни қайта ишлаш, саралаш ёки қўшимча қайта ишлаш бўйича тузилган шартномалар бўйича томонларнинг ўзаро муносабатлари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг «Пудрат» номли 37-бобида назарда тутилган меъёрлар билан тартибга солинади.

Давал асосида хом ашё ва материалларни қайта ишлаш ва улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришнинг умумий чизмаси қуйидагича кўри-нишга эга бўлади:

Давал берувчи	Хом ашё ва материалларни қайта ишлашга бериш	Қайта ишловчи
	Қайта ишлов берилган хом ашё ва материалларни ва улардан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларни қайтариш	
	Хом ашё ва материалларни қайта ишлаш ва улардан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар учун тўлов	

1-чизма: Давал асосида хом ашё ва материалларни қайта ишлаш

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 631-моддасига мувофиқ пудрат шартномаси бўйича бир тараф (пудратчи) иккинчи тараф (буюртмачи)нинг топшириғига биноан маълум бир ишни бажариш ва унинг натижасини буюртмачига белгиланган муддатда топшириш мажбуриятини олади, буюртмачи эса иш натижасини қабул қилиб олиш ва бунинг учун ҳақ тўлаш мажбуриятини олади. Агар қонун ҳужжатларида ёхуд тарафлар келишувида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, ишни бажариш учун пудратчи таваккал қилади. Материалларнинг тасодифан нобуд бўлиш ёки тасодифан бузилиш хавфи, агар қонун ҳужжатларида ёки шартномада бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, пудратчининг пудрат шартномасида

шартлашилган ишни топшириш муддати келгунча материалларни берган тараф зиммасида, бу муддатдан кейин эса ишни топширишни кечиктириб юборган тараф зиммасида бўлади.

Шунингдек юқорида айтиб ўтилган Кодекснинг 632-моддасига мувофиқ пудрат шартномаси ашёни тайёрлаш ёки уни қайта ишлаш (ишлов бериш) ёхуд бошқа ишни бажариб, натижасини буюртмачига бериш ёки бошқача тарзда топшириш ҳақида тузилади. Пудратчи ўзи берган материаллар ва ускуналарнинг сифати тегишли даражада бўлмаганлиги учун, шунингдек учинчи шахслар ҳуқуқлари бўлган материаллар ва ускуналарни берганлиги учун жавобгар бўлади.

Пудрат шартномасида бажариладиган ишнинг баҳоси ёки уни аниқлаш усуллари кўрсатилади. Улар шартномада кўрсатилган бўлмаса ва шартнома шартлари бўйича белгиланиши мумкин бўлмаган ҳолларда шартномани бажарганлик учун ўхшаш вазиятларда одатда шундай товарлар, ишлар ёки хизматлар учун олинадиган баҳо бўйича ҳақ тўланиши керак.

Пудрат шартномасидаги ишнинг баҳоси пудратчининг чиқимларини ва унга тўланадиган ҳақни ўз ичига олади. Ишнинг баҳоси смета тузиш йўли билан аниқланиши мумкин. Иш пудратчи томонидан тузилган смета бўйича бажарилган тақдирда, смета буюртмачи томонидан тасдиқланган пайтдан бошлаб кучга эга бўлади ва пудрат шартномасининг бир қисми бўлиб қолади.

Ишнинг баҳоси (смета) тахминий ёки қатъий бўлиши мумкин. Пудрат шартномасида бундай кўрсатма бўлмаса, ишнинг баҳоси (смета) қатъий ҳисобланади.

Агар қўшимча ишларни бажариш зарур бўлиб қолса ва шу сабабли ишнинг тахминан белгиланган баҳосини (тахминий сметани) анча оширишга тўғри келса, пудратчи бу ҳақда буюртмачини вақтида огоҳлантириши шарт. Буюртмачи пудрат шартномасида кўрсатилган ишнинг баҳосини (сметани) оширишга рози бўлмаган тақдирда, шартномадан воз кечишга ҳақли. Бундай ҳолларда пудратчи буюртмачидан ишнинг бажарилган қисмининг баҳосини тўлашни талаб қилиши мумкин.

Буюртмачини пудрат шартномасида кўрсатилган ишнинг баҳосини (сметани) ошириш зарурлиги тўғрисида ўз вақтида огоҳлантирмаган пудратчи иш учун шартномада кўрсатилган баҳо бўйича ҳақ олиш ҳуқуқини сақлаб қолган ҳолда шартномани бажариши шарт.

Пудратчи, қоида тариқасида, қатъий баҳо (қатъий смета)ни оширишни, буюртмачи эса уни камайтиришни талаб қилишга, шу жумладан бажарилиши керак бўлган ишнинг тўла ҳажмини ёки бунинг учун зарур харажатларни пудрат шартномаси тузилаётган пайгда назарда тутиш

имконияти бўлмаган ҳолларда ҳам, ҳақли эмас.

Пудратчи томонидан тақдим қилиниши керак бўлган материаллар ва ускуналар, шунингдек учинчи шахслар томонидан унга кўрсатиладиган хизматлар баҳоси анча ошган ва буни шартнома тузиш вақтида назарда тутиш мумкин бўлмаган ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 383-моддасига ва Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги қонуни 15-моддасига мувофиқ пудратчи белгиланган иш баҳосини (сметани) оширишни талаб қилишга, буюртмачи бу талабни бажаришдан бош тортган тақдирда эса, шартномани бекор қилишни талаб қилишга ҳақли.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 646-моддасига биноан буюртмачи бажарилган ишни (унинг натижасини) пудрат шартномасида назарда тутилган муддатда ва тартибда пудратчи иштирокида кўриб чиқиши ва қабул қилиши, иш натижасини ёмонлаштирадиган даражада шартномадан чекиниш ёки бошқа камчиликлар аниқланган тақдирда эса, бу тўғрида пудратчига дарҳол маълум қилиши шарт.

Агар пудрат шартномасида бажарилган ишга ёки унинг айрим босқичларига олдиндан ҳақ тўлаш назарда тутилган бўлмаса, буюртмачи пудратчига шартлашилган ҳақни иш тегишли тарзда ва келишилган муддатда ёхуд буюртмачининг розилиги билан муддатидан олдин бажарилиб, унинг натижалари узил-кесил топширилганидан кейин тўлаши шарт.

Шунинг учун пудратчи бажариладиган иш ва кўрсатиладиган хизматлар қийматининг 15 фоизидан кам бўлмаган аванс тўлашни талаб қилиши шарт, қонунчиликда белгиланган ҳолатлар бундан мустасно.

Давал хом ашёни қайта ишлаш билан боғлиқ ҳақиқий харажатлар давал хом ашёни қайта ишлаш баҳосини аниқлаш вақтида (смета тузилаётганда) назарда тутилган харажатлардан кам бўлган ҳолларда, башарти буюртмачи пудратчининг тежами бажарилган иш сифатига таъсир этганлигини исботлай олмаса, пудратчи ишлар учун пудрат шартномасида кўрсатилган баҳо бўйича ҳақ олиш ҳуқуқини сақлаб қолади. Пудрат шартномасида пудратчининг тежами тарафлар ўртасида Ҳақ- симланиши назарда тутилиши мумкин (ЎЗР ФК 637-модда).

Пудратчи буюртмачи берган материалдан «тежаб-тергаб ва режали» фойдаланишга мажбур. Иш тугаганидан сўнг пудратчи ишлатилган материал тўғрисида буюртмачига ҳисобот бериши, шунингдек унинг қолдиғини қайтариб бериши ёхуд ўз ихтиёридаги фойдаланилмай қолган материалнинг қийматини ҳисобга олиб, буюртмачининг розилиги билан ишнинг баҳосини

камайтириши шарт. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 640-моддасида айтиб ўтилган.

Агар буюртма пудратчи томонидан иш натижасини ёмонлаштиришга олиб келадиган ёки уни шартномада назарда тутилган мақсадлар учун фойдаланишга яроқсиз қилиб қўядиган бошқа камчиликлар билан шартномадан четга чиққан ҳолда бажарилган бўлса, буюртмачи ўз хоҳишига кўра пудратчидан камчиликларни оқилона муддатда ва ўз ҳисобидан бартараф этишни ёки иш учун белгиланган баҳони мутаносиб равишда камайтиришни талаб қилишга ҳақли. Агар шартномага мувофиқ камчиликларни буюртмачи бартараф қиладиган бўлса, у амалга оширилган харажатлар қиймати пудратчи томонидан қопланишига умид қилишга ҳақли. Давал хом ашё ва материаллардан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар ёки қайта ишланган хом ашё ва материалларнинг сифати бўйича томонларнинг муносабатлари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 647-652-моддаларида назарда тутилган меъёрлар билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексидан келтирилган меъёрлар кўриლაётган операцияларни солиқ ва бухгалтерия ҳисобида талқин қилишни белгиловчи қуйидаги ҳуқуқий тавсифларни бериш имкониятини беради:

— қайта ишловчига қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллар ҳамда қайта ишловчи томонидан улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилаган дақиқадан бошлаб тайёр маҳсулот давалга берувчининг мулки ҳисобланади;

— давалга берувчидан қабул қилинган хом ашё ва материаллар ҳамда улардан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар давалга берувчига қайтариб берилгунга қадар уларнинг сақланиши ва бутлигига масъул бўлган қайта ишловчининг тасарруфида бўлади;

-қайта ишловчига берилган материалларнинг қиймати пудрат шартномасининг бир тури бўлган мазкур шартноманинг қийматига кирмайди.

Хўжалик шартномаларини тузиш, бажариш, ўзгартириш ва бекор қилиш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти ва давлат бошқарув органларининг шартнома муносабатлари соҳасидаги ваколатларининг қонуний асослари Ўзбекистон Республикасини «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги қонунида белгилаб ўтилган.

Тарафлардан бири шартлашилган муддатда тадбиркорлик фаолияти соҳасида товарларни бериш, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш мажбуриятини оладиган, иккинчи тараф эса товарларни, ишларни,

хизматларни қабул қилиб олиш ва уларнинг ҳақини тўлаш мажбуриятини оладиган келишув хўжалик шартномаси деб тан олинади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 37-боби, Ўзбекистон Республикасини «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги қонуни ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда назарда тутилган меъёрлар бўйича давал хом ашё ва материалларни қайта ишлаш ва улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш шартномаси қуйидаги шартларни ўз ичига олиши керак:

шартнома предмети

- томонлар ўртасида хавфни тақсимланиши

шартномхом ашё ва материалларни номи ва сониа предмети

тайёр маҳсулотнинг номи, андоза (стандарт)лари ва техник тавсифи

- бажариш муддати ва уни бузилганлиги учун мажбурият ва жавобгарликлар

қайта ишловчига тўланадиган ҳақ ва унинг харажатларини қоплашни ўз ичига оладиган ишнинг қиймати

ўзаро ҳисоб-китоб қилиш усуллари

тежалган маблағларни тақсимлаш тартиби

томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

томонларнинг жавобгарлиги

шартномани бекор қилиш тартиби

якуний ҳолатлар ва томонларнинг реквизитлари

2-чизма: Давал хом ашё ва материалларни қайта ишлаш ва улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш шартномаси шартлар.

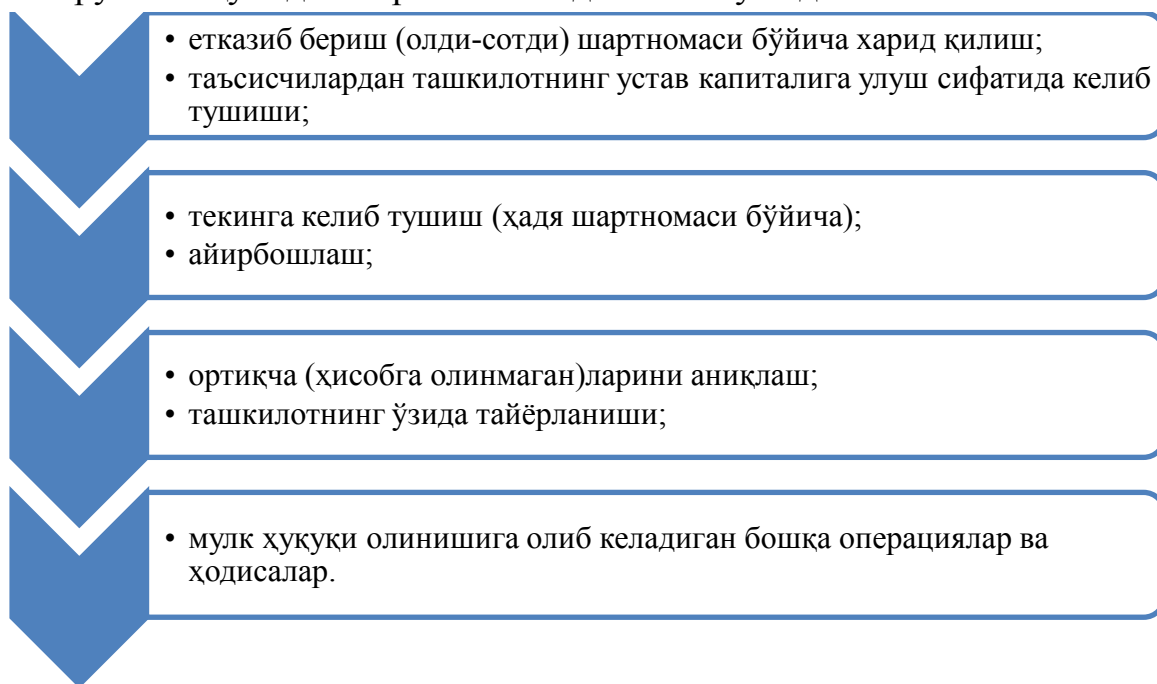
Давал хом ашё ва материалларни қайта ишлаш ва улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш шартномасининг намунавий шакли мазкур Услубий қўлланманинг 1-сонли иловасида келтириб ўтилган.

Шуни алоҳида назарда тутиш керакки, агар хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга бериш ҳужжатларда нотўғри расмийлаштирилса (расмийлаштирилмаса), бундай операциялар солиқ идоралари томонидан мол-мулкни текинган бериш операциялари деб талқин қилиниши мумкин. Бу ўз навбатида хом ашё ва материаллар қийматини қонунчиликда ўрнатилган тартибда солиқларга тортилишига олиб келади.

2. Давал хом ашёси билан боғлиқ операциялари давалга берувчидаги ҳисоби

Давал асосида бериладиган хом ашё ва материалларнинг баҳолаш таннархи бўйича амалга оширилади.

Давал асосида бериладиган хом ашё ва материаллар ташкилотга — давалга берувчига қуйидагилар натижасида келиб тушади:

3-чизма: Давал асосида бериладиган хом ашё ва материаллар ташкилотга — давалга берувчига келиб тушиши

Давал асосида бериладиган олди-сотди шартномасига асосан харид қилинган хом ашё ва материаллар таннархини шаклланишини ва уларни бухгалтерия ҳисоби счётларида акс этти-рилиш тартибини мисолда кўриб чиқамиз. Электр двигателлар ишлаб чиқарувчи «Жалолбек» МЧЖ металл прокатни давал асосида қайта ишлаш ҳамда улардан электр двигателлар учун деталлар ишлаб чиқаришга бериш учун олди-сотди шартномасига мувофиқ

харид қилди. Металлнинг баҳоси 24 000 000 сўмни, ҚҚС (баҳодан 20 %) эса 4 800 000 сўмни ташкил этади. Металл прокатига ҳақ тўлаш бўйича шартноманинг шарти нархнинг 70 % олдиндан тўлаш. Металл прокатини корхонагача олиб келишни «Жалолбек» МЧЖ амалга оширган. Металл прокатини омборгача олиб келиш харажатлари қуйидагилардан иборат: транспорт харажатлари 300 000 сўм, ишчиларга иш ҳақи ҳисоблаш 50 000 сўм ва ишчиларнинг иш ҳақи фондидан 24 фоиз микдорда ягона ижтимоий тўловга 12 000 сўм.

Иккита ҳолатни (ҚҚС тўловчиси ҳисобланишидан келиб чиқиб) кўриб чиқамиз:

1-ҳолат

«Жалолбек» МЧЖ ҚҚС тўловчи ҳисобланади ва харид қилинган металл прокати бўйича олинган ҚҚСни қоплашга қабул қилади.

Металл прокатнинг таннархи қуйидагича шаклланади:

24 362 600 сўм = 24 000 000 сўм + 362 000 сўм.

Олди-сотди шартномаси бўйича харид қилинган металл прокатини қирим қилиш «Жалолбек» МЧЖнинг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

— олди-сотди шартномасида назарда тутилган микдорда аванс тўловлари амалга оширилганда:

дебет 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар» счёти 16 800 000 сўм;

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 16800000 сўм;

$16\,800\,000\text{ сўм} = 24\,000\,000\text{ сўм} \times 70\% / 100;$

— олди-сотди шартномаси бўйича мол етказиб берувчилардан металл прокати келиб тушганда (ҚҚС ҳисобга олинмаган ҳолда):

дебет 1010 «Хом. ашё ва материаллар» счёти 24000 000 сўм;

кредит 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 24000000 сўм;

— қоплашга қабул қилинадиган ҚҚС суммасига:

дебет 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари (турлари бўйича)» счёти 4 800 000 сўм;

кредит 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 4800000сўм;

— металл прокатини харид қилиш билан боғлиқ харажатлар:

— *дебет 1010 «Хом ашё ва материаллар» счёти 362 000сўм;*

кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти 300 000сўм;

кредит 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» счёти 50000сўм;

кредит 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» счёти 12000 сўм;

— олдин берилган авансларни қоплашга қабул қилиш:

дебет 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 16800000 сўм;

кредит 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар» счёти 16800000 сўм;

— мол етказиб берувчилар олдидagi қарзни тўлаш: *дебет 6010*

«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 12000000 сўм

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 12000000 сўм

$12\,000\,000\text{ сўм} = 24\,000\,000\text{ сўм} + 4\,800\,000\text{ сўм} - 16\,800\,000\text{ сўм}$

— олдин тўланган ҚҚСни қоплашга қабул қилиш: *дебет 6410*

«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» счёти 4800 000 сўм;

кредит 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари (турлари бўйича)» счёти 4800 000 сўм.

2-ҳолат

«Жалолбек» МЧЖ ҚҚС тўловчи ҳисобланмайди ва харид қилинган металл прокати бўйича олинган ҚҚС суммасини уларнинг таннархига киритади.

Металл прокатининг таннархи қуйидагича шаклланади:

$29\,162\,000\text{ сўм} = 24\,000\,000\text{ сўм} + 4\,800\,000\text{ сўм} + 362\,000\text{ сўм}$. Олди-сотди шартномаси бўйича харид қилинган металл прокатани кирим қилиш «Жалолбек» МЧЖнинг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

— олди-сотди шартномасида назарда тутилган микдорда аванс тўловлари амалга оширилганда:

дебет 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар» счёти 16 800 000 сўм;

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 16 800 000 сўм;

— олди-сотди шартномаси бўйича мол етказиб берувчилардан металл прокати келиб тушганда (ҚҚС ҳисобга олинган ҳолда):

дебет 1010 «Хом ашё ва материаллар» счёти 28 800 000 сўм; кредит 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 28 800 000 сўм;

— металл прокатини харид қилиш билан боғлиқ харажатлар:

дебет 1010 «Хом ашё ва материаллар» счёти 362000 сўм;

кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти 300000 сўм;

кредит 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» счёти 50000сўм;

кредит 6520 «Мақсадли давлат жамеармаларига тўловлар» счёти 12000сўм;

— олдин берилган авансларни қоплашга қабул қилиш:

дебет 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 16 800000 сўм;

кредит 4310 «ТМКлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар» счёти 16 800000 сўм;

— мол етказиб берувчилар олдидagi қарзни тўлаш:

дебет 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 12 000000 сўм;

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 12 000 000 сўм;

12 000 000 сўм = 24 000 000 сўм + 4 800 000 сўм - 16 800 000 сўм.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 9 сентябрдаги 103-сонли буйруғи билан тасдиқланган ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2002 йил 23 октябрда 1181-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС № 21) «Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома»га мувофиқ ҳом ашё ва материалларни бошқа корхона давал асосида иш бажариш ва хизмат кўрсатиш учун берган корхона бундай ҳом ашё ва материалларни балансдан чиқармайди, балки 1070 «Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар» счётида ҳисобга олиб боришни давом эттиради.

1070 «Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар» счётида давал асосида қайта ишлаш учун берилган ҳом ашё ва материалларнинг мавжудлиги ва ҳаракати ҳисобга олинади. Бунда ҳом ашё ва материалларга қайта ишлов бериш билан боғлиқ четдаги корхоналарга тўланган харажатлар бевосита қайта ишлов беришдан олинган буюмларни ҳисобга оладиган счётларнинг дебетига олиб борилади.

Давал асосида қайта ишлашга берилган ҳом ашё ва материаллар бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар қиймати¹ (давал асосида берилган ҳом ашё ва материаллар қийматидан ташқари) қуйидагича ҳисобга олинади:

— агар давал асосида берилган ҳом ашёлар қайта ишловдан кейин тўғридан-тўғри асосий фаолияти тури ҳисобланадиган тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш ва хизмат кўрсатиш) учун тўлиқ ҳажмда (барчаси) берилса — асосий ишлаб чиқаришини ҳисобга олувчи счётларида (2000);

— агар давал асосида берилган хом ашёлар қайта ишловдан кейин тўғридан-тўғри ёрдамчи ишлаб чиқариш фаолияти тури ҳисобланадиган тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш ва хизмат кўрсатиш) учун тўлиқ ҳажмда (барчаси) берилса — ёрдамчи ишлаб чиқаришини ҳисобга олувчи счётларида (2300);

— агар давал асосида берилган хом ашёлар қайта ишловдан кейин тўғридан-тўғри бир нечта турдаги тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш ва хизмат кўрсатиш) учун тўлиқ ҳажмда (барчаси) берилса — умумишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олувчи счётларида (2500);

— агар давал асосида берилган хом ашёлар қайта ишловдан кейин тўғридан-тўғри ишлаб чиқаришда вужудга келадиган яроқсиз маҳсулотлардаги камчиликларни бартараф этиш учун тўлиқ ҳажмда (барчаси) берилса — ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотларни ҳисобга олувчи счётларида (2600);

— агар давал асосида берилган хом ашёлар қайта ишловдан кейин тўғридан-тўғри корхонанинг хизмат кўрсатувчи хўжаликларда тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш ва хизмат кўрсатиш) учун тўлиқ ҳажмда (барчаси) берилса — хизмат кўрсатувчи хўжаликларни ҳисобга олувчи счётларида (2700);

— агар давал асосида берилган хом ашёлар қайта ишловдан кейин тўғридан-тўғри давалга берувчининг тегишли омборларига тўлиқ ҳажмда (барчаси) келиб тушса — материалларни ҳисобга олувчи счётларида (1000).

Хом ашё ва материалларни давал асосида бериш бўйича операциялар корхонанинг хоҳишига кўра мазкур Услубий қўлланманинг 2-сон иловасида келтирилган шаклдаги «Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома»си билан ёки мазкур Услубий қўлланманинг 3-сон иловасида келтирилган шаклдаги «Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга топшириш юк хати» билан расмийлаштирилади.

«Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома» ва «Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга топшириш юк хати»ларида давал асосида қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллар тавсифловчи қуйидаги маълумотлар кўрсатилади:

Бухгалтерия ҳисобида ҳар бир ҳужжатга тартиб рақами берилади.

Шунинг учун « ___-сонли далолатнома» ва « ___-сонли юк хати» қаторларида уларнинг тартиб рақами кўрсатилиши керак.

Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонунининг 9-моддасига мувофиқ бирламчи ҳужжатлар операциялар амалга

оширилган санада тузилиши лозим. Шунинг учун «Тузилган сана» қаторида кўрсатиладиган далолатнома ёки юк хатини тузиш санаси билан хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга қабул қилиш-топшириш санасига тўғри келиши керак.

«Давалга берувчи» ва «Қайта ишловчи» қаторларида уларнинг тўлиқ номи кўрсатилади.

«Жойлашган жойи» қаторларида Давалга берувчи ва Қайта ишловчининг манзиллари кўрсатилади.

Бундан ташқари «Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома» ва «Хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлашга топшириш юк хати»ларида давал асосида қайта ишлашга берилган хом ашё ва материалларнинг номи, сони ва баҳоси (шартнома бўйича) тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади ва иккита нусхада тузилади ҳамда давалга берувчининг ва қайта ишловчининг вакиллари томонидан имзоланади. Биринчи нусха қайта ишловчига берилади, иккинчи нусха эса давалга берувчида қолади.

Хом ашё ва материалларни давал асосида бериш бўйича операциялар расмийлаштириш учун қўлланиладиган бирламчи хужжат давалга берувчи корхонанинг ҳисоб сиёсатида акс эттирилиши керак.

Агар тузилган шартноманинг шартига кўра қайтариладиган чиқиндилар давалга берувчи корхонага қайтариб бериладиган бўлса, у ҳолда қайтариладиган чиқиндилар кейинчалик фойдаланиш мумкин бўлган қийматларда кирим қилинади ва материалларни ҳисобга олувчи счётлар (1000)нинг тегишли счётларида ҳисобга олинади.

Қайта ишловга берилган давал хом ашёси ва материалларни қабул қилиш ва топшириш билан боғлиқ хўжалик операцияларни давалга берувчи корхонанинг бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартибини мисол ёрдамида кўриб чиқамиз.

«Дунё» МЧЖ (давалга берувчи) «Аббос» МЧЖ (қайта ишловчи) билан металл прокатини қайта ишлаш ва ундан электр двигателлар учун деталь ишлаб чиқариш учун давал асосида шартнома тузди. Давал асосида бериладиган металл прокатининг қиймати 17 000 000 сўм. «Аббос» МЧЖ давал асосида берилган металл прокатининг 2000000 сўм қийматдаги ишлатилмай қолган қисмини қайтариб берди. Тахминий сметага мувофиқ давал асосида берилган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматлар қиймати 1 800 000 сўмни ташкил этади. Шартнома шартига кўра давал асосида берилган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматлар учун ҳақ тўлаш тахминий сметада кўрсатилган қийматнинг 40 % олдин аванс тариқасида амалга оширилади.

металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматларни қабул қилиш билан боғлиқ хўжалик операциялари «Дунё» МЧЖнинг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

— **металл прокатини электр двигателлар учун деталь ишлаб чиқариш мақсадида давал асосида «Аббос» МЧЖга бериш:**

дебет 1070 «Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар» счёти 17 000000 сўм;

кредит 1010 «Хом ашё ва материаллар» счёти 17 000000 сўм;

— **металл прокатини давал асосида қайта ишлаш шартномасида кўрсатилган аванс тўловлари амалга оширилганда:**

дебет 4310 «ТМКлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар» счёти 720000 сўм;

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 720000 сўм;

720 000 сўм = 1 800 000 сўм x 40 % / 100.

Давал асосида берилган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматларни қабул қилиш билан боғлиқ хўжалик операциялари икки ҳолат бўйича корхонани ҚҚС тўловчиси ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслигига, давал асосида берилган металл прокатидан чиққан чиқиндилар қайтарилишига ва металл прокатидан ишлаб чиқарилган деталларни давалга берувчининг омборига етказиб бериш билан боғлиқ харажатларни амалга оширилишига қараб кўриб чиқамиз.

1-ҳолат

«Дунё» МЧЖ ҚҚС тўловчи бўлиб ҳисобланади. Металл прокатини давал асосида қайта ишлаш шартномасига мувофиқ давал асосида берилган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини етказиб беришни «Дунё» МЧЖ амалга оширади. Давал асосида берилган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини етказиб бериш харажатлари қуйидагилардан иборат: корхонанинг транспорт бўлими томонидан кўрсатилган транспорт харажатлари 100 000 сўм, ишчиларга иш ҳақи ҳисоблаш 50 000 сўм ва ишчиларнинг иш ҳақи фондидан 24 фоиз миқдорда ягона ижтимоий тўловга 12 000 сўм.

Давал асосида берилган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини «Аббос» МЧЖдан қабул қилиш билан боғлиқ хўжалик операциялари «Дунё» МЧЖнинг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

— **«Аббос» МЧЖ томонидан қайтарилган ишлатилмай қолган давал асосида берилган металл прокатлар кирим қилинганда:**

дебет 1010 «Хом ашё ва материаллар» счёти 2 000 000 сўм;

кредит 1070 «Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар» счёти

2000 000 сўм;

— давал асосида қайта ишлашга берилган металл прокатини қий- матини ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилганда:

дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти 15000 000 сўм;

кредит 1070 «Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар» счёти 15000000 сўм;

15 000 000 сўм = 17 000 000 сўм - 2 000 000 сўм;

— давал асосида берилган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматларни қийматини ишлаб чиқариш харажат- ларига ўтказилганда:

дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти 1800 000 сўм;

кредит 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 1800 000 сўм;

— давал асосида берилган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматларни қийматидан ҳисобланган ва қоплашга қабул қилинган ҚҚС суммасига:

дебет 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари (турлари бўйича)» счёти 360000 сўм;

кредит 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 360000 сўм;

360 000 сўм = 1 800 000 сўм x 20 % / 100;

— давал асосида берилган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини етказиб бериш харажатлари суммасига:

дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти 162 000 сўм;

кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти 100 000 сўм;

— давал асосида берилган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини етказиб бериш харажатлари суммасига:

дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти 162000 сўм;

кредит 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 162000 сўм;

— олдин берилган авансларни қоплашга қабул қилиш: дебет

6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 720000 сўм;

кредит 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар» счёти 720000 сўм;

— давал асосида берилган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматлари ва ҚҚС суммаси учун «Аббос» МЧЖга пул

маблағлари ўтказиб берилганда:

дебет 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти 1602 000 сўм;

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 1602 000 сўм;

1 602 000 сўм = 1 800 000 сўм + 360 000 сўм + 162 000 сўм -

— 720 000 сўм.

Харажатлар ҳисоби, тайёр маҳсулотнинг таннархини аниқлаш ва уларни четга (сотиш, бошқа корхоналарнинг устав капиталига улуш сифатида бериш, текинга бериш ва бошқа) чиқиб кетишлари қуйидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ амалга оширилади:

3. Давал хом ашёси билан боғлиқ операцияларни қайта ишловчидаги ҳисоби

Агар қайта ишловчи корхона фақатгина давал хом ашёдан эмас, балки ўзининг хом ашё ва материалларидан ҳам маҳсулот ишлаб чиқарадиган бўлса, хом ашё ва материалларнинг омбордаги ҳисобини ва бошқа операциялар ҳисобини ҳам алоҳида-алоҳида ташкил қилиши лозим. Қайта ишловчи давал хом ашё ва материалларининг аналитик ҳисобини давалга берувчилар, номлари, сони ва қиймати, шунингдек сақлаш ва қайта ишлаш (иш бажариш, маҳсулот ишлаб чиқариш) жойлари бўйича юритади.

Балансдан ташқари 003 «Қайта ишловга қабул қилинган материал-лир» счёти қайта ишловчи томонидан тўланмайдиган ва қайта ишлашга қабул қилинган буюртмачининг хом ашё ва материалларининг мавжудлиги ва ҳаракати тўғрисидаги ахборотларни умумлаштириш учун мўлжалланган. Бунда балансдан ташқари 003 «Қайта ишловга қабул қилинган материаллар» счётида аналитик ҳисоби давалга берувчилар, хом ашё ва материалларнинг турлари, сони ва уларнинг сақлаш жойлари бўйича юритади.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар таннархи сифатида уларнинг ишлаб чиқариш таннархи тан олинади. Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ишлаб чиқариш таннархига уларни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлган, ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш билан шартланган харажатлар киритилади. Уларга қуйидагилар тегишли бўлади: бевосита ва билвосита моддий харажатлар, бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари, ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган бошқа бевосита ва билвосита харажатлар.

Бевосита харажатлар бу — алоҳида бир тур товар-моддий захираларни ишлаб чиқариш (ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш) жараёни билан бевосита боғлиқ бўлган ва уларнинг бир бирлиги таннархига олиб

бориладиган ишлаб чиқариш харажатларидир.

Билвосита харажатлар бу — бир нечта тур товар-моддий захираларни ишлаб чиқариш (ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш) жараёни билан боғлиқ бўлган, маълум бир тур товар-моддий захираларининг бир бирлиги таннархига тўғридан-тўғри олиб бўлмайдиган ва натижада улар ўртасида тақсимланадиган ҳамда уларнинг бир бирлиги таннархига тақсимлаш йўли билан олиб бориладиган ишлаб чиқариш харажатларидир.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ишлаб чиқариш таннархини ташкил этувчи харажатлар уларнинг иқтисодий мазмуннга кўра қуйидаги элементлар бўйича гуруҳларга ажратилади:

- ишлаб чиқариш моддий харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, шу жумладан улар бўйича ҳисобланган ягона ижтимоий тўлов суммалари;
- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси;
- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материаллар қайта ишлаш тугагандан кейин давалга берувчининг омборигача етказиб бериш билан боғлиқ харажатлар, ташкилотни бошқариш бўйича умумий харажатлар (маъмурий харажатлар), бошқа операцион харажатлар, молиявий фаолият бўйича харажатлар ва фавқулодда зарарлар давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ишлаб чиқариш таннархига киритилмайди.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархини аниқлаш Ўзбекистон Рес- мубликаси Молия вазирлигининг 2006 йил 15 июндаги 52-сонли буй- руғи билан тасдиқланган ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2006 йил 17 июлда 1595-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМҚ № 4) «Товар- моддий захиралари»да белгиланган усуллар билан амалга оширилади.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материмллар бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар бўйича харажатлар (давал асосида берилган хом ашё ва материаллар қийматидан ташқари) ҳисоби қуйидагича юритилади:

- давал асосида қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича

пцжарилган иш ва кўрсатилган хизматлар асосий фаолияти тури ҳисобланадиган корхоналарда — асосий ишлаб чиқаришини ҳисобга олувчи счётларда (2000);

— давал асосида қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича олжарилган иш ва кўрсатилган хизматлар ёрдамчи ишлаб чиқариш флолияти тури ҳисобланадиган корхоналарда — ёрдамчи ишлаб чиқаришини ҳисобга олувчи счётларда (2300);

— давал асосида қабул қилинган хом ашё ва материаллар бўйича Олжарилган иш ва кўрсатилган хизматлар корхонанинг хизмат кўрсатувчи хўжаликларда амалга оширилган корхоналарда — хизмат кўрсатувчи хўжаликларни ҳисобга олувчи счётларда (2700).

Давал асосида қабул қилинган хом ашё ва материаллар крим қилинганда қайта ишловчининг бирламчи ҳужжатларда мажбурий равишда давалга берувчининг номи, хом ашё ва материалларнинг номи, уларнинг сони ва қиймати, шунингдек сақлаш ва қайта ишлаш жойи хом ашё ва материаллар корхонага хом ашё материалларни давал асосида қайта ишлаш шартномасига мувофиқ келиб тушганлиги тўғрисида белги қўйган ҳолда кўрсатилади.

Агар тузилган шартноманинг шартига кўра қайтариладиган чиқиндилар қайта ишловчи корхонада қоладиган бўлса, қайтариладиган чиқиндилар жорий қиймат бўйича материалларни ҳисобга олувчи счётлар (1000)нинг дебитида даромадларни ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда крим қилинади.

Қайта ишловчи томонидан хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлаш шартномасида кўрсатилган ишлар бажарилгандан кейин, давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни давалга берувчига қайтариб беради ва унга мазкур Услубий қўлланманинг 4- сон иловасида келтирилган шаклдаги «Давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома»ни, мазкур Услубий қўлланманинг 5-сон иловасида келтирилган шаклда «Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ишлатилиши тўғрисида ҳисобот»ни ва счёт-фактурани тақдим қилади.

Давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатномада давал асосида қабул қилинган хом ашё материаллардан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар сони ва тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатлари ёки бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар қиймати тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади.

Давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома иккита нусхада тузилади ҳамда давалга берувчининг ва қайта ишловчининг вакиллари томонидан имзоланади. Биринчи нусха давалга берувчига берилади, иккинчи нусха эса қайта ишловчида қолади.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ишлатилиши тўғрисида ҳисобот олинган, ишлатилган, ишлатилмай қолган хом ашё (материаллар)нинг номи ва сони, ушбу хом ашё (материаллар)дан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларнинг сони ва турлари, шунингдек чиқиндилар қайтариладиганларини (агар улар бўлса) қўшган ҳолда тўғрисида маълумотларни ўз ичига олади.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ишлатилиши тўғрисида ҳисобот иккита нусхада тузилади ҳамда қўшма ишловчининг вакили томонидан имзоланади. Биринчи нусха давалга берувчига берилади, иккинчи нусха эса қайта ишловчида қолади.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 222-моддасига мувофиқ қўшилган қиймат солиғи солинадиган оборотни ва қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган оборотни амалга ошираётган юридик шахслар, шунингдек қўшилган қиймат солиғи тўловчиси бўлмаган юридик шахслар товарларни (ишларни, хизматларни) олувчи шахсга счё-т-фактура такдим этишлари шарт, қуйидаги ҳоллар бундан мустасно:

- йўловчилар ташишни йўл чипталари билан расмийлаштириш;
- товарлар (ишлар, хизматлар) аҳолига нақд пулда реализация қилинган ҳолларда сотиб олувчига фискал хотирали назорат-касса машинаси чеки, терминиал чеки, квитанция бериш;
- товарларнинг экспорт-импорт тарзида етказиб берилишини расмийлаштириш;
- қабул қилиб олиш-топшириш даволатномаси расмийлаштириладиган молиявий ижара (шу жумладан лизинг) шартномаси бўйича мол- мулкни топшириш.
- банк операцияларини миждознинг шахсий счётидан қўчирма бериш орқали расмийлаштириш;
- суғурта хизматларини кафилик шартномаси ва (ёки) суғурта полиси орқали расмийлаштириш;

Давал асосида қабул қилинган хом ашё ва материаллар кириш қилинганда қайта ишловчининг бирламчи ҳужжатларда мажбурий равишда давалга берувчининг номи, хом ашё ва материалларнинг номи, уларнинг сони ва қиймати, шунингдек сақлаш ва қайта ишлаш жўйи хом ашё ва материаллар корхонага хом ашё материалларни давал асосида қайта ишлаш шартномасига мувофиқ келиб тушганлиги тўғрисида белги қўйган ҳолда кўрсатилади.

Агар тузилган шартноманинг шартига кўра қайтариладиган чиқиндилар қайта ишловчи корхонада қоладиган бўлса, қайтариладиган чиқиндилар жорий қиймат бўйича материалларни ҳисобга олувчи счё-тлар

(1000)нинг дебетида даромадларни ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда кирим қилинади.

Қайта ишловчи томонидан хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлаш шартномасида кўрсатилган ишлар бажарилгандан кейин, давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни давалга берувчига қайтариб беради ва унга «Давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома»ни, келтирилган шаклда «Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ишлатилиши тўғрисида ҳисобот»ни ва счёт-фактурани тақдим қилади.

Давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатномада давал асосида қабул қилинган хом ашё материаллардан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар сони ва тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатлари ёки бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар қиймати тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади.

Давал асосида қайта ишланган хом ашё ва материалларни қабул қилиш-топшириш тўғрисидаги далолатнома иккита нусхада тузилади ҳамда давалга берувчининг ва қайта ишловчининг вакиллари томонидан имзоланади. Биринчи нусха давалга берувчига берилади, иккинчи нусха эса қайта ишловчида қолади.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ишлатилиши тўғрисида ҳисобот олинган, ишлатилган, ишлатилмай қолган хом ашё (материаллар)нинг номи ва сони, ушбу хом ашё (материаллар)дан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларнинг сони иа турлари, шунингдек чиқиндилар қайтариладиганларини (агар улар бўлса) кўшган ҳолда тўғрисида маълумотларни ўз ичига олади.

Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ишлатилиши тўғрисида ҳисобот иккита нусхада тузилади ҳамда қайта ишловчининг вакили томонидан имзоланади. Биринчи нусха давалга берувчига берилади, иккинчи нусха эса қайта ишловчида қолади.

Кўшилган қиймат солиғи тўловчиси бўлмаган, шунингдек кўшилган қиймат солиғи тўлашдан озод қилинган оборотни амалга ошираётган юридик шахслар счёт-фактурада кўшилган қиймат солиғи суммасини кўрсатмайди ҳамда «кўшилган қиймат солиғисиз» деган штамп босади (ёзиб қўяди).

Счёт-фактурада фақатгина давал хом ашё ва материалларни қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар қиймати кўрсатилади. Давал хом ашё ва материалларнинг қиймати счёт-фактурада кўрсатилмайди.

Балансдан ташқари 003 «Қайта ишловга қабул қилинган материаллар»

счётида хом ашё ва материалларни турлари бўйича юритиладиган давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни мавжудлиги ва ҳаракатланишини бухгалтерия ҳисобида акс эттириш мақсадида корхонанинг бухгалтерияси томонидан мазкур Услубий қўлланманинг 6-иловасида келтирилган «Давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни ҳисобга олиш қайдномаси» тузилади. Бунда, давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларнинг микдорий ва суммавий кўрсаткичларининг камайиши тўғрисидаги маълумот давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларнинг гуруҳлари бўйича «Хўжалик операцияси мазмуни» устунининг тегишли қаторида «минус» белгиси билан кўрсатилади.

Давал хом ашёси ва материалларни қабул қилиш, қайта ишлаш ва уларни қайта ишлов берилдан кейин топшириш билан боғлиқ хўжалик операцияларни қайта ишловчи корхонанинг бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартибини мисол ёрдамида кўриб чиқамиз. «Аббос» МЧЖ (қайта ишловчи) «Дунё» МЧЖ (давалга берувчи) билан металл прокатини қайта ишлаш ва ундан электр двигателлар учун деталь ишлаб чиқариш учун давал асосида шартнома тузди. Давал асосида қабул қилинган металл прокатининг қиймати 15 000 000 сўм. Тахминий сметага мувофиқ давал асосида қабул қилинган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматлар қиймати қуйидагилардан иборат:

- ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган машина ва асбоб-ускуналар бўйича ҳисобланган эскириши суммаси 850 000 сўм;
- ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи суммаси 350 000 сўм;
- ишчиларнинг иш ҳақи фондидан 24 фоиз микдорда ягона ижтимоий тўлов суммаси 84 000 сўм;
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган бошқа харажатлар 500000 сўм.

Рентабеллилик даражаси 30 фоиз. Шартнома шартига кўра давал асосида қабул қилинган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматлар учун ҳақ тўлаш тахминий сметада кўрсатилган қийматнинг 40 % олдин аванс тариқасида амалга оширилади.

Давал асосида келиб тушган металл прокатини қабул қилиш, қайта ишлаш ва давал асосида келиб тушган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматларни «Дунё» МЧЖга топшириш билан боғлиқ хўжалик операциялари «Аббос» МЧЖнинг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

1-жадвал

«Дунё» МЧЖга топшириш билан боғлиқ хўжалик операциялари

бухгалтерия ҳисобида акс эттирилиши

		Дебет	Кредит	Сумма
1.	металл прокатини давал асосида қайта ишлаш шартномасига мувофиқ келиб тушган металл прокати кирим қилинганда	003	-	15000000
2.	металл прокатини давал асосида қайта ишлаш шартномасида кўрсатилган аванс тўловлари келиб тушганда	5110	6310	713600
3.	давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар харажатларини акс эттириш	2010	0230 2510 6710 6520	1 784 000

Давал асосида қабул қилинган металл прокатидан ишлаб чиқарилган деталларни топшириш билан боғлиқ хўжалик операциялари икки ҳолат бўйича корхонани ҚҚС тўловчиси ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслигига, давал асосида берилган металл прокатидан чиққан чиқиндиларни қайтарилишига ва давал асосида келиб тушган металл прокатидан ишлаб чиқарилган деталларни давалга берувчининг омборига етказиб бериш билан боғлиқ харажатларни амалга оширилишига қараб кўриб чиқамиз.

1-ҳолат

«Аббос» МЧЖ ҚҚС тўловчи бўлиб ҳисобланади. Металл прокатини давал асосида қайта ишлаш шартномасига мувофиқ давал асосида қабул қилинган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигателлар учун тайёр деталларни «Дунё» МЧЖнинг омборларига- ча етказиб беришни «Аббос» МЧЖ амалга оширади. Давал асосида қабул қилинган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини «Дунё» МЧЖнинг омборларигача етказиб бериш харажатлари куйидагилардан иборат: корхонанинг транспорт бўлими томонидан кўрсатилган транспорт

харажатлари 50 000 сўм, ишчиларга иш ҳақи ҳисоблаш 30 000 сўм ва ишчиларнинг иш ҳақи фондидан 24 фоиз миқдорда ягона ижтимоий тўловга 7 200 сўм. Давал асосида қабул қилинган металл прокатидан чиққан чиқиндилар «Аббос» МЧЖ ихтиёрида қолади ва унинг жорий қиймати 800 000 сўм.

Давал асосида қабул қилинган металл прокатидан ишлаб чиқарилган электр двигатель деталларини «Дунё» МЧЖга топшириш билан боғлиқ хўжалик операциялари «Аббос» МЧЖнинг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

— давал асосида қабул қилинган металл прокатидан электр двигателлар учун ишлаб чиқарилган деталларини «Дунё» МЧЖга топширилганда уларни қийматини ҳисобдан чиқариш:

кредит 003 «Қайта ишловга қабул қилинган материаллар» счёти 15000000 сўм

— давал асосида қабул қилинган металл прокати қайта ишлаш бўйича олжарилган иш ва кўрсатилган хизматлар бўйича тушум суммасига:

дебет 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» счёти 2319 200 сўм;

кредит 9030 «Иш бажариш ва хизмат кўрсатишдан даромадлар» счёти 2319 200 сўм;

$2\,319\,200\text{ сўм} = 1\,784\,000\text{ сўм} + (1\,784\,000\text{ сўм} \times 30\% / 100);$

— ҳисобланган ҚҚС суммасига:

дебет 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» счёти 463840 сўм;

кредит 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» счёти 463840 сўм;

$463\,840\text{ сўм} = 2\,319\,200\text{ сўм} \times 20\% / 100;$

— давал асосида қабул қилинган металл прокати қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннаrxини ҳисобдан чиқариш:

дебет 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннаrxи» счёти 1784 000 сўм;

кредит 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти 1784 000 сўм;

— корхона ихтиёрида қоладиган давал асосида қабул қилинган металл прокатидан чиққан қайтариладиган чиқиндилар суммасига:

дебет 1010 «Бошқа материаллар» счёти 800000 сўм;

кредит 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счёти 800000 сўм;

— давал асосида қабул қилинган металл прокатидан ишлаб

чиқарилган электр двигатель деталларини «Дунё» МЧЖнинг омборларига етказиб бериш харажатлари суммасига:

дебет 9410 «Сотиш харажатлари» счёти 87200сўм;

кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти 50 000сўм;

кредит 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходим

билан ҳисоблашишлар» счёти 30000сўм;

кредит 6520 «Мақсадли давлат жамеармаларига тўловлар» счёти 7200сўм;

— олдин олинган авансларни қоплашга қабул қилиш:

дебет 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар»

счёти 713600 сўм;

кредит 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар»

счёти 713600 сўм;

— давал асосида қабул қилганган металл прокатини қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва хизматлари ва ҳисобланган ҚҚС учун «Дунё» МЧЖдан пул маблағлари келиб тушганда:

дебет 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 2069440 сўм;

кредит 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар»

счёти 2069440 сўм;

$2\,069\,440\text{ сўм} = 2\,319\,200\text{ сўм} + 463\,840\text{ сўм} - 713\,600\text{ сўм};$

— қўшилган қиймат солиғи бўйича бюджет олдидagi қарз тўланганда:

дебет 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» счёти 463840 сўм;

кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти 463840 сўм;

— иш бажариш ва хизмат кўрсатишдан даромадлар счётларини ёпилиши:

дебет 9030 «Иш бажариш ва хизмат кўрсатишдан даромадлар» счёти 2 319 200 сўм;

кредит 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти 2 319 200 сўм;

— бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари счётини ёпилиши:

дебет 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти 1784 000 сўм;

кредит 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари» счёти 1784 000 сўм;

— бошқа операцион даромадлар счётини ёпилиши:

дебет 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счёти 800 000 сўм;

кредит 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти 800 000 сўм;

— сотиш харажатлари счётининг ёпилиши:

дебет 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти 87 200 сўм;

кредит 9410 «Сотиш харажатлари» счёти 87200 сўм.

Ҳар бир ҳисобот даври охирида 9910 «Якуний молиявий натижа» счётининг дебети ва кредити бўйича айланмалари йиғилади ҳамда ҳисобот даврининг якуний молиявий натижасини ифодаловчи ушбу счёт бўйича умумий қолдиқ ҳисоблаб чиқарилади.

Ҳисобот даври якуни бўйича йиллик молиявий ҳисобот тузишда 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти 8710 «Ҳисобот давридаги тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)» счёти билан боғланган ҳолда ёпилади.

Бу ҳолатда молиявий натижа, яъни давал асосида қабул қилинган моталл прокати қайта ишлаш бўйича бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлардан кўриладиган фойда 1 248 000 сўмни ташкил этади ва бухгалтерия ҳисобида қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Дебет 9910 <<Якуний молиявий натижа» счёти 1248 000 сўм;

кредит 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счёти 1 248 000 сўм.

Хулоса

Мулкчилик шаклидан ва идоравий бўйсунитидан қатъий назар барча хўжалик юритувчи субъектлар (кейинги ўринларда ташкилот деб юритилади) (бюджет ташкилотлари, банклар ва бошқа кредит ташкилотларидан ташқари)га мазкур Услубий қўлланмани қўллаш тавсия этилади.

Мазкур Услубий қўлланма олинган тайёр маҳсулот давалга берувчида қўшимча қайта ишланмайдиган ёки ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг бир қисмини ташкил этмайдиган айрим пудрат шартномалари (маиший пудрат, қурилиш пудрати, лойиҳа ва қидирув ишлари пудрати, илмий-текшириш, тажриба-конструкторлик ва технология ишлари пудрати)ни бухгалтерия ҳисобида қўлланилмайди.

Қишлоқ хўжалик ва бошқа корхоналарга ҳамда жисмоний шахсларга ғаллани қайта ишлаш бўйича кўрсатиладиган хизматлар ҳисоби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 25 майдаги 95-сонли қарори билан тасдиқланган «Дон ва дон маҳсулотларини қабул қилиш, сақлаш, ички ташиш, қайта ишлаш ва сотишнинг дастлабки ҳисобини юритиш ва расмийлаштириш тартиби тўғрисида Низом»га мувофиқ амалга оширилади.

Бухгалтерия ҳисоби мақсадида давал хом ашё (давал асосида қайта ишлашга берилган (олинган) хом ашёлар ва материаллар) деб давалга берувчига тегишли бўлган, давалга берувчи уларни маҳсулот ишлаб чиқариш учун бошқа шахсга саноат асосида қайта ишлашга берадиган ҳамда тузилган хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлаш шартномасига мувофиқ уларни кейинчалик давалга берувчига қайтарадиган хом ашё ва материаллар тушунилади.

Давал асосида қайта ишлашга берилган хом ашёлар билан боғлиқ операцияларни ҳисобга олиш бўйича Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига ва иқтисодий адабиётларга мувофиқ давал асосида қайта ишлашга берилган хом ашёлар билан боғлиқ операцияларни субъектлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

— давалга берувчи — хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлаш бўйича тузилган шартномага мувофиқ қайтариш ш¹¹рти билан хом ашё ва материалларга эгалик қилиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш ва хизматлар кўрсатиш) учун бошқа шахсга саноат асосида қайта ишлашга берувчи шахс;

— қайта ишловчи — хом ашё ва материалларни давал асосида қайта ишлаш бўйича тузилган шартномага мувофиқ қайтариш ш¹¹рти билан хом

ашё ва материалларни маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш ва хизматлар кўрсатиш) учун саноат асосида қайта ишлашга қабул қилувчи шахс.

Давал хом ашё билан боғлиқ операцияларнинг ҳисобини асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- давал хом ашё билан боғлиқ операцияларни ҳужжатларда тўғри ва ўз вақтида акс эттириш;

- давал асосида қайта ишлашга қабул қилинган хом ашё ва материалларни сақлаш ва ҳаракатининг барча босқичларида бутлигини назорат қилишни таъминлаш;

- қайта ишловчи корхонада давал хом ашё ва материалларни қайта ишлаш ҳамда улардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларни таннархини аниқлаш;

- маҳсулот ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатишнинг технологик жараёнларидан келиб чиққан ҳолда ҳар бир тайёр маҳсулот бирлигига кетадиган давал хом ашё ва материалларни сарфланиш меъёрини сақлаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги қонуни 1996 йил 30 август.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳсулот (иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини шакллантириш таркиби тўғрисида”ги Низоми. 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори.
3. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Т.: Ўзбекистон. 2013 й. 64 б.
4. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. Т.: Ўзбекистон. 2014 йил. 64 б.
5. Бобожонов О. Молиявий ҳисоб. Дарслик. Бухгалтерия ҳисобининг халқаро (IAS), Америка (GAAP) ва миллий (БХМС) стандартларига асосан ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилган. – Т.: Молия, 2002.-456 б.
6. Гадоев Э. ва бошқалар. Бухгалтер учун амалий қўлланма: икки жилдлик. Тошкент NORMA. 2010.-520 б.
7. Джамбакиева Г. Финансовый учет. Учебное пособие. Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2012 й. – 348 б.
8. Ибрагимов А., Очилов И., Қўзиев И., Ризаев Н. Молиявий ва бошқарув ҳисоби. Т.: Иқтисод-молия нашриёти, 2008.-444 б.
9. Каримов А., Исломов Ф., ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2004.-592б.
10. Ортиков Х.А. ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига шарҳлар тўплами. Тошкент, «NORMA», 2010. — 528-б.
11. Ортиков Х.А. ва бош Бухгалтерия ҳисоби бўйича услубий қўлланмалар тўплами. Тошкент, «NORMA», 2010. — 368-б.
12. Очилов И., Курбонбоев Ж. Молиявий ҳисоб. Т.: ТМИ, 2004.- 256 б.
13. Сотволдиев А.С. Финансовый и управленческий учет. Учебник. Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2012. – 280 б.
14. Сотиволдиев А.С. Бухгалтернинг изоҳли луғати. Тошкент: NORMA, 2010. 280 б.
15. Ғуломова Ф.Ғ. Бухгалтерия ҳисобини мустақил ўрганиш учун қўлланма. Тошкент: NORMA, 2012. 496 б.